

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПАСАЖІВ

© Ратушинський Н.В., 2012

Проаналізовано основні принципи формування внутрішнього середовища пасажів, до яких належить функціонально-просторова і композиційна структура пасажу та розміщення пасажу в структурі кварталу. Згідно з цими принципами узагальнено планувальну структуру львівських пасажів.

Ключові слова: пасажі, мол, внутрішнє середовище, Львів.

The basic principles of the passages internal environment including functional, spatial and compositional structure of the passage and passage location in the structure of the quarter was analyzed;. According those principles was generalized planning structure of the Lviv passages.

Key words: passages, mall, internal environment, Lviv.

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку громадських просторів в історичному центрі міста постає питання фахового облаштування, відновлення чи реконструкції пасажів. Для кращого усвідомлення основних принципів облаштування пасажів необхідно описати основні функціонально-просторові та композиційні принципи побудови такого типу просторів.

Аналіз останніх публікацій

Проблемою дослідження історії пасажів, еволюцією планувальної структури та основних композиційних елементів у створенні внутрішнього простору пасажів займається дослідник із США Петер Колеман (Peter Coleman), результатом досліджень якого стала монографія “Shopping Environments: Evolution, Planning and Design”. Більшість інформації, що стосується вивчення специфіки львівських пасажів, є переважно історичною чи мистецькою, архітектурна складова в цих випадках висвітлена поверхнево, містобудівний аналіз і зв'язок цих комплексів з міським середовищем та інженерні особливості цих споруд залишаються практично не розгляненими. Загалом у цій тематиці працювали: як історики: І. Крип'якевич «Історичні проходи по Львову» та Ілько Лемко «1243 вулиці Львова 1939–2009 рр.» (обидва висвітлювали пасажі як міські провулки, вказували їхні історичні назви), І. Котлобулатова «Пасажі Львова» (історичний аспект); як мистецтвознавець: Ю. Бірюльов «Мистецтво львівської сецесії» (мистецька складова, детальний опис Пасажу Миколяша). У галузі теорії архітектури ця тематика висвітлена в роботах: Х.І. Ковальчук («Особливості архітектури Львова наприкінці XVIII – першої половини XIX ст.»), О.Ю. Лисенко («Формування та збереження архітектури громадських просторів у структурі житлових будинків Львова рубежу XIX–XX століть»), Ю.В. Ідак («Композиційні аспекти формування квартальної забудови Львова кін. XVIII – поч. XX ст.»), Р.І. Могитич («Розвиток урбаністичного середовища львівського Середмістя у другій половині XIII – на початку XX ст.»), Патріс де Монкан («Путівник по паризьких пассажах»), А. Урбах («Пешеходные торговые улицы и зоны за рубежом»), І. Прокоф'єва та В. Хайт («Московские пассажи – вчера, сегодня, завтра»).

Мета статті

Метою статті є виявлення тенденцій у формуванні внутрішнього середовища пасажів та систематизації львівських пасажів.

Виклад матеріалу

Найважливішим функціональним і композиційним елементом побудови внутрішнього середовища пасажу є громадський простір, тобто транзитна частина, навколо якої вибудовується вся структура пасажу. Основними функціями транзитного громадського простору є: створення чіткої структуризації пасажу, виділення певних функціональних зон і забезпечення логічного зв'язку між ними, полегшення орієнтації відвідувачів у просторі пасажу, дотримання зв'язку між «інтер'єром вулиці» та внутрішнім середовищем пасажу. Відповідно до зв'язку із зовнішнім середовищем вулиці комунікаційний простір у пасажі може бути відкритим (пасаж слугує ланкою, яка сполучає дві вулиці) і закритим (твориться незалежний до вуличного середовища простір, який не втрачає своєї основної функції – забезпечення зв'язку між вулицями), за формою – центричним (композиція вибудовується симетрично навколо двору), видовженим (спостерігається як лінійна, так і криволінійна видовженість простору пасажу). Як і будь-яке середовище, комунікаційний простір пасажу може створити сприятливе емоційне середовище для суспільно-торгової діяльності, відпочинку і розваг, культурно-просвітніх заходів. У пасажах транзитний громадський простір найчастіше називають молем, проте нерідко трапляється і просте дублювання «пасаж у пасажі», тобто транзитному простору автоматично присвоєно типологічну особливість будівлі.

Функціональна складова наповнення простору пасажів практично ідентична з відповідною складовою, притаманною всім торгово-розважальним комплексам: так торговельно-розважальна зона призначена для обслуговування відвідувачів, організації дозвілля, інформації та розваг; господарська – для виробничих і допоміжних процесів, пов'язаних з торгівлею і обслуговуванням; транспортна – для доставки і розвантаження товарів, а так само під'їзду відвідувачів [1]. На сучасному етапі розвитку торгово-розважальних комплексів пасаж (а саме його складова мол) слугує лише частиною складнішого простору (концепції побудови простору торгово-розважальних центрів на базі пасажів можна зустріти в таких нових ТРЦ – «Кінг Крос» на вул. Стрийській, «Леополіс Центр» на вул. Науковій і «Форум Львів» на вул. Куліша.

Із розвитком пасажів відбувається еволюція і поступова диференціація функціональних зон за рівнями, що сприяє перетворенню вертикальних комунікацій на найважливіший елемент взаємозв'язку між зонами та порівняння їх значення до горизонтальної транзитної компоненти. Притаманним для сучасних пасажів стає просторовість у структурі композиції, що охоплює масштабні фрагменти міського середовища [2] в інтер'єрі пасажу (реконструкція старої броварні та суміжного міського кварталу в Познані під торгово-розважальний комплекс «Пасаж Старий Бровар»), перетворюючи їх на один зі своїх структурно-функціональних рівнів.

Завдяки вдосконаленню технологій стала можливою організація на одному рівні і навіть в одному і тому самому просторі процесів, що відбуваються у різних функціональних зонах. Водночас разом із зростанням значущості комунікаційних систем безперервно продовжується скорочення допоміжних, обслуговувальних і складських приміщень. На перший план виходить можливість варіантності торгових площ пасажу, створення залів-трансформерів [1]. Усі ці перетворення притаманні для принципу гнучкого планування, мета якого забезпечити найраціональніше і водночас універсальне використання простору в пасажах.

Сьогодні пасажі доцільно проектувати на основі універсальної конструктивної схеми з укрупненою сіткою колон, що дасть змогу створити простори, які б змінювали на вимогу часу як свої функції, так і габарити, допомагали вводити нові необхідні механічні пристрої, котрі б сприяли покращення пропускної спроможності комплексу. Еволюція конструктивних систем пасажів привела до: укрупнення сітки колон як зі сталим кроком, так і змінним (влаштування трансформативної сітки колон – зсув рядів колон між собою); використання конструктивної схеми, де поєднуються несучі стіни із сіткою колон, що дає можливість створити різні за габаритами, функціональним призначенням, навантаженням та типом експлуатації зон (наприклад поєднання виставкових площ з торгово-розважальним аспектом діяльності в одній частині комплексу із музейно-просвітницькою складовою та готелем в іншій частині та сполучити це ланкою офісних приміщень /Victoria Square, Белфаст; Dubai Mall, OAE/). Історичною передумовою формування пасажів стала можливість застосування конструктивної схеми, за якої несучі елементи відступали

від зовнішніх огорожувальних конструкцій, творячи в такий спосіб змінний за формою і висотою комунікаційний простір всередині будівлі [3].

Спроби наслідування пишноти палаців привели до використання нових матеріалів і конструкцій, конструктивна схема починає диктувати нову естетику будівель; історично цей розвиток можна ідентифікувати із впровадженням фантастичних композицій зі скла і заліза, що почали обрамлятися зовнішньою залізною оболонкою (кінець XIX ст.), залізобетонних конструкцій не схованих під шарами тиньку (30-ті роки XX ст.), навісних стін вкритих скляними площинами (50–60-ті роки XX ст.). Другим важливим аспектом у розвитку гнучкого планування є моральне зношення окремих елементів конструктивно-планувальної схеми. До постійно змінних приміщень у пасажах можна зарахувати торгові зали, побутові й адміністративні приміщення, які служать обмежений термін і, отже, повинні допускати швидку і економічно ефективно реконструкцію.

Одним із засобів підвищення універсальності торгових споруд є об'єднання в блоки їхніх найдовготриваліших елементів: конструкцій каркасу і покриттів, інженерного устаткування, простору молу, розміщення складських приміщень, демонстраційних і видовищних залів. Ці блоки приміщень доцільно розміщувати в плані так, щоб у разі всіх можливих трансформацій та реконструкцій торгових та інших залів їх не було пошкоджено і найголовніше, щоб зміни в пасажі не впливали на їхню роботу [1]. Найзначніші зміни у функціональній організації пасажів зумовлені якісним розвитком центральних комунікаційних просторів. Зростання архітектурно-композиційного значення єдиного внутрішнього простору сприяло виділенню торгово-пішохідної зони як ядра всієї структури, навколо якої формується решта зон пасажу [4]. За таких умов значення молу зростає до рівня самостійного об'єкта, розміщеного в пасажі, а його зв'язок з міським середовищем робить цей простір інтегрованою складовою вуличної структури.

Пасаж як складна цілісна система, з одного боку, стає транзитною ланкою між міськими кварталами, а з іншого боку, інтегрованим громадським простором у структурі вулиць.

Основними елементами, що формують внутрішній простір пасажів є:

- наявна структура кварталу (просторово-комунікаційний остов);
- міське середовище та ринок, які вказують на необхідне наповнення внутрішнього простору пасажу;
- тип простору, який безпосередньо впливає на планувальну структуру;
- виділення молу із структури простору пасажу як функціонального і композиційного ядра цілого комплексу;
- функціональні та просторові зв'язки у внутрішньому середовищі пасажу;
- композиційна структура, поєднання горизонтальних і вертикальних комунікацій;
- стилістика наявної забудови, інтер'єр вулиці;
- оздоблювальні елементи, освітлення та реклама в пасажах;
- мікрокліматичні процеси (вологісно-температурний та аераційно-інсоляційний режими).

Пасаж розміщений в історично сформованому міському середовищі повинен ґрунтуватися на такому факторі, як міська традиція, а сам комплекс має бути пов'язаним з певним місцем і характером цього місця. Міський пасаж – це ідея, принцип, але не завжди певна форма, його внутрішній простір, будучи частиною міського середовища, повинен вирішуватися за принципом багатofункціональності самого міського простору [1]. Найпоширенішою ідеєю пасажу є його трактування як моделі вулиці, міста з передачею ключових якостей цього простору: якості шляху (торгова вулиця) і якості місця (торговий осередок). Ця подвійність відображає природу пасажу, як і будь-якої громадської будівлі, – вона частково належить міському рівню, але водночас і рівню будинку, оскільки забезпечує людині певний затишок. Сьогодні в цілісному дизайні внутрішнього простору пасажу вирішальне значення має формування вигляду торгового молу чи низки атриумів. Головною характеристикою середовища пасажів є симбіоз молу з низкою торгово-розважальних залів, їх органічний взаємозв'язок, інформаційна насиченість усіх зон, масштабна багатоплановість.

Спроба проаналізувати взаємозв'язок між міською формою і різними моделями внутрішніх просторів торгових споруд найповніше була представлена в роботах англійського дослідника

Б. Мейтленда. Він почав розвивати теорію молу з питання: чим визначається частота повтору і залежність між собою таких елементів, як вулиця, перехрестя, площа.

Основними факторами взаємозв'язку пасажу з міським середовищем, тобто їх просторово-комунікаційними лініями, є [5]:

- осі прилеглих міських вулиць;
- певна ритмічність, чергування різних функціональних зон і просторів;
- просторові доміанти всередині пасажу, так звані вузлові точки, відповідають особливим рисам міського оточення.

Вплив міського середовища на формування внутрішнього простору пасажу є тип молу – перекритий і відкритий [6]. Більшість композицій пасажів Франції, Великобританії, країн Бенілюксу, Німеччини, Центрально-Східної Європи, Росії – криті, близько 90 %, проте в Іспанії, Португалії, Італії, Балканських країнах, Південній та Північно-Східній Європі більша частина пасажів не перекрита (50–60 %). Критим архітектурним формам віддають перевагу і представники торгівлі, тут є можливість строгого контролю за середовищем і технологічною дисципліною, стабільної торгівлі, в таких просторах створено кращі умови та атмосферу для відвідувачів. Існує багато прикладів реконструкції пішохідних торгових вулиць у криті пасажі, пов'язані і пішохідним, і транспортним рухом – це, наприклад, суспільно-торгові центри Марцан у Берліні, Гранд Авеню в Мілвокі [5]. Разом з очевидними перевагами криті пасажі мають і низку недоліків. Найсерйозніший з них пов'язаний з тим, що все помітнішою стає відмінність між цими просторами і зовнішнім міським середовищем зі своєю архітектурою, специфікою. Криті пасажі здебільшого нівелюють ці особливості, створюючи якесь інше, притаманне тільки торговим комплексам, середовище.

На відміну від пасажів, побудованих на початку століття, в сучасних пасажах, у молах не використовується симетрія просторових рішень, через те, що вона викликає неминучі, нерозв'язні суперечності – як і у внутрішньому середовищі, так і у зв'язку із зовнішнім нерегулярним середовищем. Загалом симетрія обмежує можливості подальшого включення нових зв'язків і нових просторів, необхідність додаткового зростання в перспективі неминуче зіткнеться з жорсткістю системи або викличе функціональні утруднення, тим самим зруйнує загальну симетрію простору. Отож у невизначеному, складному, але структурованому просторі існує реальна альтернатива безмежної мобільності та різноманітності композицій [7]. Загалом внутрішній простір пасажу – це цілісна просторова структура, де рівні, взаємодіючи між собою, формують складну динамічну композицію.

Основні композиційні засоби взаємодії середовища вулиці із внутрішнім простором пасажу:

- метрична або ритмічна незавершеність структури;
- безперервність основних напрямків руху;
- загальний композиційний мотив;
- подібність співвідношень передніх і дальніх планів і типу їх розкриття;
- подібність співвідношень верхнього і нижнього ярусу архітектурного простору;
- подібність форм, деталей, матеріалів.

Адаптація протопасажних міських закритих дворових територій, тупикових вуличок з подальшим їх пристосуванням під торговий пасаж з елементами офісних і рекреаційних просторів. Просторово-змінна модель транзитного ядра пасажу, тобто ритмічна зміна його габаритів на окремих ділянках шляху – один з композиційних прийомів, що дають змогу подолати монотонність протяжного молу [8] (комплекс пасажу «Pasaż Stary Browar /Poznań/» може слугувати саме таким зразком аморфного динамічного центрального простору). Ці коливання можуть бути різними за величиною, іноді вони поєднуються із змінами трасування молу або переривчатістю, яка може виникати із приєднаннями атриумів, внутрішніх площ чи інших галерей, що перетинають основний пішохідний простір пасажу. Вертикальний розвиток обхідних галерей, застосовується за надскладного вирішення внутрішнього транзитного простору. Розвантаження центрального молу відбувається за рахунок збільшення поверховості, впровадження нових обхідних галерей в об'ємі багатосвітнього простору, майданчиків на різних рівнях, сходів, ескалаторів, ліфтів. Тераси, які при цьому виникають можуть слугувати плацдармом для закладення висячих садів, один з прикладів

творення пасажу як екологічної урбаністичної системи. Яскравим прикладом може бути пасаж Поммерайс в Нанті, Брюсельські пасажі, Гамбурзькі пасажі.

Змінна масштабність просторового ядра пасажу – одна з найважливіших проблем під час закладення пасажу. Існує безліч архітектурно-просторових і конструктивних вирішень центрального молу пасажу, проте здебільшого використовується базова об'ємно-планувальна модель, як і для малих, так і для великих комплексів, основна проблема в тому, що великі пасажі не можуть бути механічним збільшенням малих [5]. Якісна робота з подолання цієї проблеми була проведена в Гамбурзі під час реконструкції міських пасажів у 60–80-х роках ХХ ст. Інтеграція пасажу з додатковими резервними зонами, формування комплексу торгового центру або самостійного пасажу відбувається на базі відбудованих будівель чи цілих міських кварталів. Тут використовується принцип – «стара оболонка – нова технологія». Переважно це контраст старих будівель із новими технологіями, зіставлення цих двох чинників відбувається в разі композиційного домінування першого [1].

Часто автентичні фасади поєднуються з новими галереями виконаними в сучасних матеріалах, історичні інтер'єри – з сучасним технічним обладнанням... Такі принципи найпоширеніші, застосовуються в історичних центрах міст чи на міській периферії, але тільки в будівлях, які не є пам'ятками архітектури, де реально можливо змінювати планувальну структуру, модернізувати просторове середовище. Домінування автентичної планувальної структури, первинні простори в таких випадках під час реконструкції чи реставрації додатково підкреслюються всякими методами сучасного дизайну. Пізньочасові втручання в автентичну структуру в такому разі є фоновими. Наявність дворових просторів з розвиненими вуличними фасадами, провулки і вулиці відкритого пасажного типу, розвиваються як єдина просторово-пішохідна структура з використанням усієї території під суспільно-рекреаційно-обслуговувальну зону з високим рівнем впорядкування внутрішнього простору. Переважно це проекти відбудови чи адаптації історичних дворових просторів. Комплекс Пасажу Міколяша може насправді бути прикладом такої просторової композиції. В імітації «зовнішнього» міста всередині пасажу межа з вуличною інфраструктурою дуже умовна [1]. Типовим прикладом архітектурно-композиційного прийому можуть слугувати пасажі вуличного типу, комерційні двори, які широко розвинулись у Південній Європі (Італія, Греція). У Львові – це пасаж Феллерів, Гаусмана, Колізей.

Одним із основних та останніх штрихів у вивершенні будь-якого об'єкта є його оздоблення, оскільки цей процес формує остаточне враження від самої споруди. Вдале та чітке зонування може легко «загубитись» в не фаховому оздобленні і навпаки, досить посередній об'єкт при застосуванні якісних і ефектних оздоблювальних матеріалів може вражати своїм виглядом. Саме оздоблювальні матеріали найчастіше і визначають статус будівлі, її комфортабельність, місце в ієрархії та елітність. Найчастіше це оцінюють не експерти, а звичайні відвідувачі, що виражається в популярності того чи іншого закладу. До речі, це єдина оцінка, яка не так жорстко регламентується, тут основними критеріями є: вогнестійкі, експлуатаційні та гігієнічні властивості. Проблема якісної подачі об'єкта постала практично від початку будівництва, так перші оздоблювальні матеріали в будівництві почали використовуватись у поселеннях і могильниках Тасійської культури – найдавнішої неолітичної культури Середнього Єгипту, датованої V тис. до нашої ери, яку відкрив англійський археолог Г. Брайтон поблизу селища Таса в 1930-х роках [9].

Широке застосування оздоблювальних матеріалів почалось в Древньому Єгипті (III тис. до н.е.), Ассирії (II тис. до н.е.) та Еліністичній Європі (I тис. до н. е.). З розвитком торгових відносин основний акцент з культових споруд (як це було в попередніх епохах) перейшов на громадсько-просвітницькі і торгові комплекси. Найскоріше це почало проявлятися у Франції приблизно в кінці першої половини XVIII ст., в інших частинах континентальної Європи ці процеси стали помітними в кінці того самого століття. Вже перші пасажі – галерея де Бос (1788 р.), Фейдо (1791 р.), пасаж Прадо (1785 р.), Каір (1798 р.), які в подальшому переросли в перші універмаги – комплексні торгові будинки (Універмаг La Samaritaine, Arcades du Lido) – це поліфункціональні комплекси. На початок XIX ст. основним фактором, що служив каталізатором успіху пасажів, були не умови фізіологічної комфортності відвідувачів, а багатство інтер'єрів, цікаві елементи оздоблення, освітлення, використання мистецьки вилитою чавунного каркасу покриття в скляній

«оправі». Класичним прикладом такого підходу були панорами міст, розміщені в двох ротондах на кругових вікнах у пасажі панорам. Основними елементами оздоблення є:

- облицювальні матеріали стін;
- покриття пішохідної мережі;
- мистецькі вкраплення в структуру пасажу – скульптура, живопис, декоративні ковани елементи;
- декоративне вирішення внутрішніх фасадів у контексті зовнішнього міського вирішення будівель;
- елементи інженерії – покриття пасажних молів, освітлювальні прилади, організація вітрин;
- мистецькі вирішення вітрин, столярних виробів, організації певних зон (виставкової, транзитної);
- засоби реклами.

Облицювальними матеріалами стін, як правило, в 75 % становить тиньк, в 15 % – сам будівельний матеріал, що був неначе магнітом притягнення для людських очей (типовий прийом у пізніших пасажах у стилі модерну /тут арнуво/ в другій половині XIX ст. – Смітфілд Маркетс, Артилерійський пасаж), в 10 % – дерев'яна обшивка стін (один з перших прикладів – пасаж Принців, Жуфруа, Гран Серф, Бур-л'Аббе, галерея Ботьєр, Париж аркада), в 5 % – інші матеріали (майолікові стіни – Гранд базар, мармурові стіни – галерея Монмартр, відкриті скляні площини стін, оперті на колони – галерея Вівен, Кольбер, продовження звичної вуличної мережі всередині торгового утворення, як правило не перекриті пасажі дворового і провулкового типу). Часто спостерігається перекриття старого шару тиньку новим, найчастіше такою самою структурою – на вапняній складовій, такі зміни в пасажах у середньому відбуваються раз на 50–75 років, звідси зрозуміло, що перші пасажі вже зазнали трьох суттєвих реконструкцій. На теперішньому етапі такі структурні зміни практично неконтрольовані і пов'язані зі зміною власників. Щодо кольорового вирішення, то тут домінують пастель і теплі тони, за винятком сіро-білої гами. Найчастіше пасажі забарвлювали і піщані пастельні кольори, сірі, білі і зелено-голубі тони.

Найстійкішою і найжорсткішою складовою внутрішнього середовища пасажу є покриття пішохідної транзитної зони. Воно, як правило, ділиться на два типи: те, що повторює покриття пішохідної чи дорожньої вуличної структури (в відкритих пасажах, торгових дворах, міжквартальних торгових просторах) і те, що формує внутрішню цілісність середовища, розміщене зазвичай у дорогих галереях чи відомих пасажах (практикується в різних аркадах, внутрішньо-композиційно замкнених стильово-незалежних від вуличної мережі пасажах, галереях). Сьогодні ці традиції порушені, оскільки технологія виготовлення таких покриттів сприяє будь-якому використанню продукції в практично всіх зовнішніх умовах. Типовими матеріалами покриття є: камінь-пісковик (недолік відносно слабка стійкість до механічних впливів – витирання, тріщини), вулична бруківка – натуральний камінь (один з найміцніших матеріалів, використовується в відкритих пасажах і торгових дворах), клінкер (матеріал, який широко застосовується в так званих торгових дворах, відносно новий матеріал, активно почали використовувати з початку XX ст.), натуральна тесана плитка (стійкий до витирання виріб, застосовується в більшості пасажів і галерей як і відкритого, так і закритого типу), керамічна плитка (виріб, відносно стійкий до механічних і хімічних впливів, застосовується в пасажах, як правило, в центрі міста), мрамур (як правило, використовується в галереях і пасажах високого рівня), складні композитні матеріали (матеріал стійкий до будь-яких побутових впливів, застосовується в центральних пасажах і галереях міста – галерея Кольбер, Вівен, пасаж Ден Гааг, Лейпциг, Париж Аркада, Аркада Королеви, Аркада Графства, Галерея Вікторіо Еммануеле II, Галерея Умберто I, Галерея Генуя), штучні сипкі покриття на зв'язуючій основі (часто використовується в пасаж після реконструкції, активно впроваджувався в епоху постмодернізму – пасаж Понсо, Каїр, Путе), асфальтне покриття (зараз у пасажах, які не функціонують лежить саме це, найдешевше і шкідливе покриття, яке при зміні температури виділяє формальдегіди і неестетично сприймається в історичному середовищі; цей негативний приклад поширений по всій Європі, проте тепер із збільшенням торгових потужностей цей матеріал демонтують під час відновлення пасажу і зазвичай застосовують керамічне і

композитне покриття). Особливістю кожного пасажу є певні мистецькі вкраплення. Впровадження в структуру комплексу скульптури, живописних панно, різних камерних включень від початку давали результат – ці полікомплекси вирізнялись на фоні інших збільшеним потокообміном відвідувачів, більшою рентабельністю.

Першою найфешенебельнішою галереєю була галерея Вівьєн (1823), а потім у Парижі почали з'являтися галереї Кольбер (1826), Веро-Дода (1826), Жуффра (1847), в Європі – пасажі л'Агрі (1825), Санкт-Уберт (1836 – прототип наймасштабніших європейських пасажів), Поммерає (1840 – один з найпишніших пасажів Європи), Галерея Вітторіо Еммануеле II (1861), Крюгер-пасаж (1868), Роттердам (1879), Лідінхал маркет (1881), Ден Гааг (1885), Париж Аркада (1893), Галерея Умберто I (1891), Міколяша (1898), Дерibasівський (1899), Леванте-хаус (1913), Мадлер-пасаж (1914), Люцерна (1920). Скульптурні композиції максимально розвинені в галереях Санкт-Уберт, Поммерає, пасаж дю Норд, Галерея Умберто I, Дерibasівський пасаж, Леванте-хаус, Мадлер-пасаж, Люцерна-пасаж. Живописні панно розвинулись у галереях Кольбер, Веро-Дода, Лідінхал маркет, Міколяша.

Основною тематикою як і в живописі, так і в скульптурі були модернові мотиви, Антика, впливи сходу, абстракціонізм, що стосується малих елементів декору (ковані решітки, дизайн стільця), тому чіткого такого поділу за категоріями чи часовими впливами немає, оскільки ці елементи слугували більше потребам власника крамниці, де вони були встановлені і підкреслювали характерні особливості товару збуту. Засилля таких засобів створювало ще один поділ всередині пасажу, тому чим менші магазини, тим менше декору такого типу було в просторі молу, це робилось для того, щоб акцентувати увагу відвідувача на пропонованих товарах, а в тих галереях, де було багато декору, відповідно і торгові площі магазинів були значними, в середньому в 3–3,5 рази більші за площі таких самих магазинів у звичайних пасажах. Декоративне вирішення внутрішніх фасадів у контексті вуличної стилістики будівель могло розвиватись у трьох напрямках:

1) підтримувати стилістику будівлі загалом – відкриті пасажі, торгові двори, внутрішньо-квартальні торгові провулки, пасажі «середньої ланки» (звичайні міські пасажі, які не мали значної мистецької цінності інтер'єрів);

2) започатковували незалежну, іншу стилістику вирішення внутрішнього простору – перекриті пасажі достатньо значних розмірів, специфічні в торговому плані пасажі (наприклад з продажу іграшок – пасаж Принців);

3) пасажі зі специфічним стильовим вирішенням як і внутрішнього, так і зовнішнього вигляду – новопроєктовані пасажі (Санкт-Уберт, Кольбер, Поммерає, Галерея Вітторіо Еммануеле II, Галерея Умберто I, Леванте-хаус, Мадлер-пасаж, пасаж Міколяша, Дерibasівський пасаж, Гранд базар, пасаж Віллакроссе).

Вироби інженерії – це основний елемент, який спричинив бурхливий розвиток торгових відносин у еволюційованих просторах торгових комплексів. Головним елементом, навколо якого «крутиться» вся дія в пасажах, – це галереї, моли і створення тут комфортних умов є основним критерієм всього простору пасажу. Для забезпечення приблизно сезонно-стійких кліматичних умов вирішено створити ізольований закритий простір, який, своєю чергою, в структурі розпланування міста був би композиційним і логічним продовженням якихось основних осей навколишнього середовища. Єдиним способом для забезпечення таких умов було створення легкого світло-пропускнуго склепіння, таке покриття створювала просторова система опор і ферм. Перші покриття були досить утилітарними, проте подальший розвиток спричинив утворення подальших форм у цих оболонках: трикутне покриття, односкатне пряме і скісне покриття, полігональне двоскладове покриття, полігональне складне покриття з великою кількістю різних елементів, які підкреслювали ту чи іншу планувальну особливість пасажу. Самі конструкції також еволюціонували – появляються литі чавунні, викуті металеві форми з безліччю декоративних елементів – від візерунків до макаронів чи фігурок ангелів так само, як у Пасаж Гран Серф чи Париж Аркаді.

Перший перекритий пасаж у Європі – Фейдо, тут використали типові конструкції покриття трикутного січення. З елітних європейських галерей, перекритих скляним дахом, першою була брюссельська галерея Санкт-Уберт, а вже опісля появилась низка паризьких пасажів, італійських галерей, центрально-європейських пасажів. Ще однією знаковою подією в розвитку пасажів стала еволюція освітлювальних приладів, їх подальша електрифікація. Електричну енергію почали

використовувати як основний освітлювальний спосіб з 1880–1890-х роках у Західній Європі і \approx на 20–25 років пізніше на Сході. У зв'язку зі зміною способу освітлення змінюється і дизайн самих світильників-павуків. На відміну від видовжених світильників з світловим гнітом, появляються витонченіші та просторовіші засоби освітлення. Основним матеріалом виготовлення світильників залишається метал – бронза та інші. Стосовно дизайну, то тут домінують засади історизму, бароко, модерну, пізніше функціоналізму. Базовим візерунком залишаються природні мотиви. Способи кріплення залишилися незмінними: настінні бра і підвісні павуки, рідше стрижневі ліхтарі (коли пасаж вуличного типу). Найважливішим елементом демонстрації пропонованої продукції були вітрини. За способом організації вітрини бувають: накладні суцільні стрічкові (пасаж Жуфруа, Веро-Дода, л'Агрі, Роттердамський пасаж, пасаж дю Норд), розміщені в структурі стіни (пасаж Понсо, Поммерає), врізні в стіну (пасаж Бур-л'Аббе), складної конфігурації, як правило, розбиті несучими простінками чи колонами (галерея Кольбер, Вівьєн, пасаж Принців). Основні матеріали – 70 % дерево, 25 % метал, 5 % інші матеріали (кам'яні рами). Вся столярка виконана в тій самій стилістиці, що й весь пасаж – це найчастіше історизм, модерн, рідше класицизм і функціоналізм.

Переважно в діючих пасажах збереглась автентична столярка, за різними оцінками це від 70 до 75 %. Основні втрати автентичних вітрин припали на 1965–1980 роки – в період розквіту постмодернізму. Більшість вітрин мають достатню просту структуру, проте існують вітрини і неймовірної складності і відповідної цінності (пасаж Панорам, Роттердам, пасаж дю Норд, галерея Ботьєр, Париж аркада, Мерлін, Мадлер пасаж (кам'яні рами), аркада Піккаділлі, аркада Графства). Металеві рами в пасажах за формою прості, на відміну від дерев'яних чи кам'яних. Певні функціональні зони (транзитна, виставкова, рекреаційна) організовуються саме методами дизайну, рідше конструктивними методами, оскільки ці зони динамічні, часто змінюють місце, чи просто змінюються між собою. Такі методи дизайну забезпечуються саме за допомогою мистецьких вкраплень, декоративних елементів, просторового розкриття вітрин, активної історичної промоції – реклами.

Висновки

Загалом по Європі всі ці положення дуже подібні між собою незалежно від території, так усі пасажі розвивались у глобальному загальноєвропейському спільному стильовому просторі і єдиним, що вирізняє пасажі східноєвропейські від західних чи острівних британських – це національні народні впливи на домінантний континентальний стиль. За станом збереженості існує суттєва розбіжність між заходом і сходом, все це спричинено системою поглядів, цінностей, під які потрапила Східна Європа, об'єктивно, якщо реставрація таких комплексів у «Старій Європі» почалась вже з 1950-х років, натомість на східних теренах такі процеси почались з кінця 1980-х – початку 1990-х. Загалом пасажі континентальної Європи вплинули на такі самі комплекси в Північній і Південній Америці, Австралії, Східній Азії, де європейці історично мали свої домініони і відповідно тамтешнє населення перейняло культурні цінності. В такому культурному просторі не можна «виривати» українські надбання, які є складовою європейської культури, на яку також вплинули і східні мотиви (Париж аркада тощо), північно-африканські планувальні і стильові вирішення.

Peter Coleman, Shopping Environments: Evolution, Planning and Design, Architectural Press is an imprint of Elsevier Ltd., Burlington MA 01803, USA First edition, 2006. 2. Кулагу В.Л., Курьшев В.Г. *Общественные центры в сложившейся жилой застройке.* – М.: Стройиздат, 1981. 3. Антошвили М.Е. *и др. Оптимизация размещения городских центров культурно-бытового обслуживания.* – М.: МАРХИ, 1983. 4. Иконников А.В. *Функция, форма, образ в архитектуре.* – М.: Стройиздат, 1986. 5. Урбах А.И., Лин М.Т. *Пешие торговые улицы и зоны за рубежом, 1992.* 6. Хорошилов В.Б. *Принципы организации архитектурной среды общественно-торговых центров.* 7. Урбах А.И. *Проблемы формирования новых типов торговых зданий и комплексов.* – М., 1993; 8. Лин М.Т. *Современный подход к проектированию торговых центров в Великобритании.* – переизд. – М.: Экспресс информ, 1998. 9. Чайлд Г., *Древнейший Восток в свете новых раскопок, пер. с англ.* – М., 1956; Brunton С. 158.